

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра географії та суспільних дисциплін

ОСНОВИ ПОЛІТИКО - ПРАВОВИХ ЗНАНЬ

Конспект лекцій для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої рівня

Спеціальностей:

- 182 «Технологія легкої промисловості»
- 131 «Прикладна механіка»
- 013 «Початкова освіта»
- 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

УДК 32:34(042.3) (075.8)

*Розглянуто та рекомендовано до друку науково-методичною радою
Мукачівського державного університету протокол №5 від 21 листопада 2025 р.
Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри географії та суспільних дисциплін,
протокол № 4 від 20 жовтня 2025р.*

Укладач

Ільтьо Г.Ф. - канд. політ. наук, доцент кафедри географії та суспільних дисциплін

Рецензент

Малець О.О.- д-р.іст.наук., професор кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

О-72

Основи політико-правових знань: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності: 182 «Технологія легкої промисловості», 131 Прикладна механіка, 013 «Початкова освіта», 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / Укладач Г. Ф. Ільтьо.- Мукачево: МДУ, 2025. - 56 с. (1.95 др. арк.)

Конспект лекцій охоплює теми з історії розвитку теорії права і держави, історії всесвітньої і вітчизняної політико-правової думки, вчення історичної еволюції політичних і правових знань вітчизняної, світової політико-правової думки, а також становлення української державності.

© МДУ, 2025

Зміст

1. Передмова	4
2. Зміст лекційного матеріалу	6
2.1 Тема 1. Основи політико-правових знань, об'єкт та предмет навчальної дисципліни	6
2.2.Тема 2-3. Політична і правова думка Стародавнього Світу, Античної Греції і Античного Риму.	10
2.3.Тема 4-5. Політико-правові вчення Середньовіччя. Політичні та правові вчення в Західній Європі у XV - XVIII ст.	18
2.4.Тема.6 Вчення про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.	25
2.5. Тема 8. Політичні аспекти утворення Київської Русі-середньовічної Української держави (IX-XIII ст.). Галицько-Волинське князівство XIII-XIV ст.	31
2.6. Тема 9. Становлення української державності (XVI –XVII ст.)	36
2.7. Тема 10. Становлення та розвиток вчень про державу та право в Україні початку XX ст.)	41
2.8. Тема 11. Державно-правові вчення в Україні, політичне становище, повоєнні роки. Боротьба за незалежність.	47
4. Питання до тем, що виносяться на самостійне опрацювання	51
5. Перелік питань до підсумкового контролю	52
6. Рекомендована література	54

Передмова

Навчальна дисципліна «Основи політико-правових знань» вивчає історію виникнення і розвитку знань про право, державу, законодавство, а також політику, історію політичних і правових теорій.

Метою і завданням навчальної дисципліни «Основи політико-правових знань» - опанування здобувачами системою знань про державу і право, їх історичної еволюції, розуміння політико-правових теорій, об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інститутів, об'єктивністю подальшого зміцнення правових основ державного і суспільного життя, дотримання чинного законодавства. Набуті знання допомагають формувати у майбутніх фахівців дбайливе ставлення до інтересів суспільства і держави, розуміння прав і свобод громадян, розкривати політико-правові теорії та співвідносити їх з сучасними концепціями.

У результаті вивчення дисципліни «Основи політико-правових знань» здобувачі повинні знати:

- історичні умови виникнення політико-правових теорій, доктрин, концепції;
- політичний, державний, правовий розвиток України в сучасних умовах.

вміти:

- працювати з першоджерелами та навчальною літературою;
- об'єктивно оцінювати зміст і еволюцію політико-правових знань;
- пояснювати доцільність вивчення політико-правової думки для об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інститутів;
- застосовувати наукові погляди на державу (походження, сутність, форми держави, найкращий державний устрій) і право (поняття права, джерела права, співвідношення права і моралі, права і закону, ставлення до законності) при веденні дискусій з основних проблем курсу.
- набуття знань здобувачами з історії розвитку теорії права і держави, переважно з історії всесвітньої і вітчизняної політико-правової думки, вміння розкривати політико-правові теорії та співвідносити їх з сучасними науковими концепціями.

Зміст лекційного матеріалу

Тема 1: Основи політико-правових знань

- 1.Завдання навчальної дисципліни історії політичних та правових вчень.
- 2.Предмет історії політичних та правових вчень.
- 3.Методи вивчення історії політичних та правових вчень.

«Основи політико-правових знань» - навчальна дисципліна, яка дає розуміння засадничої цінності права і держави на різних історичних етапах розвитку людського суспільства, знайомить з історичним корінням визначальних у сучасному державно-правовому житті інститутів та ідей; значення держави і права в духовних надбаннях людства на різних етапах розвитку; побачити постійну роботу людської думки над пошуками кращих, оптимальних форм організації державно-правового буття людства.

Завдання «Основи політико-правових знань» - історія становлення і розвитку права, держави, головних державно-правових інститутів у процесі формування людської цивілізації, виникнення сучасних політичних та правових вчень.

Основи політико-правових знань є навчальною дисципліною одночасно теоретичного та історичного профілю. В її межах вивчається і висвітлюється специфічний предмет - історія виникнення і розвитку теоретичних знань про державу, право, політику і законодавство, історію політичних та правових теорій.

Об'єктом вивчення основ політико-правових знань є вся політична сфера суспільства та правові явища, зокрема, діяльність держави й органів влади, політичних партій, громадян, їх права й свободи, політичні ідеї, теорії, а також закономірності розвитку політичних і правових систем, їх взаємозв'язок з іншими сферами життя та вплив на суспільство і людину. І включає :

- політичне життя: державно-політична організація суспільства, політичні інститути, відносини, процеси та ідеї.

- право: поняття, сутність, функції права, його місце в суспільстві, а також розвиток і взаємодія різних галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального тощо).
- держава: роль, функції, інститути, а також права та обов'язки громадян.
- політичні права і свободи: можливість участі громадян у політичному житті, свобода слова, зібрань, об'єднань.
- взаємозв'язки: зв'язки політики та права з економічною, соціальною та духовною сферами.

Отже, об'єктом є все політичне та правове в суспільстві - від фундаментальних теорій до конкретних дій та явищ, що стосуються влади, управління та правового регулювання.

Предметом історії політичних і правових вчень є дослідження загальних та специфічних процесів і закономірностей виникнення, розвитку, втілення політичних і правових ідей, учень мислителів різних епох у конкретно-історичних умовах існування держав тих чи інших суспільно-економічних формацій.

Основними компонентами предмета є:

1. Політологія: Вивчення політики як такої, політичних систем, політичної влади, політичної культури, процесів, лідерства, політичної поведінки та свідомості.
2. Теорія держави і права: Дослідження сутності, виникнення, функціонування та розвитку держави і права, їх ролі як соціальних інститутів.
3. Історія політичних і правових вчень: Аналіз розвитку політичних та правових ідей і теорій протягом історії, що допомагає зрозуміти сучасні концепції.
4. Конкретні галузі права: Загальні принципи правового регулювання, правовий статус громадян, адміністративні процеси та відповідальність (як у прикладі адміністративного права).

5. Політичні та громадянські права: Вивчення прав людини на участь у суспільно-політичному житті (свобода слова, зборів, виборчі права) та механізми їх реалізації.

Таким чином, цей курс об'єднує розуміння сучасної політики та правових основ суспільства, охоплюючи як теорію, так і практику політико-правових відносин.

При вивченні історії політичних та правових вчень використовується увесь спектр загально наукових та спеціально наукових методів.

Методи дослідження основ політико-правових знань поєднують загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання) та спеціальні (системний, структурно-функціональний, біхевіористський, порівняльний, культурологічний), а також аналітичні прийоми (вивчення документів), які дозволяють вивчати політичні явища, правові норми та поведінку учасників, поєднуючи теоретичне осмислення з емпіричними дослідженнями.

Загальнонаукові методи:

- Аналіз і Синтез: Розкладання складних явищ на складові та їх подальше об'єднання для розуміння цілого.
- Індукція та Дедукція: Виведення загальних закономірностей з окремих фактів (індукція) та застосування загальних принципів до конкретних випадків (дедукція).
- Моделювання: Створення спрощених моделей політичних процесів для їх вивчення (наприклад, математичне моделювання).
- Узагальнення та Абстрагування: Виділення суттєвих ознак, відкидаючи другорядні, для формування понять.
- Порівняння: Виявлення спільних та відмінних рис між різними політичними системами або правовими інститутами.

Спеціальні (політологічні та правові) методи:

- Системний підхід: Розгляд політики та права як складної, взаємопов'язаної системи.

- Структурно-функціональний аналіз: Вивчення функцій різних елементів політичної системи (держава, партії, групи).
- Біхевіористський метод: Дослідження поведінки індивідів та груп, що впливають на політику та право.
- Інституційний метод: Аналіз політичних та правових інститутів (державних органів, правових норм).
- Нормативно-ціннісний: Вивчення цінностей, що лежать в основі правової та політичної систем.
- Методи емпіричних досліджень: Опитування, інтерв'ю, аналіз документів для збору практичної інформації.

Аналітичні підходи:

- Аналіз політичних документів: Вивчення законів, програм партій, рішень органів влади.
- Вивчення історії політико-правових знань: Дослідження еволюції політичних і правових ідей та інститутів.

Методи утворюють методологічну базу для комплексного розуміння політико-правових явищ.

Важливе значення для науки мають два методи: історичний та проблемно-концептуальний.

Історичний метод полягає у вивченні, осмисленні тієї чи іншої теорії, концепції в історичному контексті, який обумовив їхню появу. Застосовуючи цей метод, можна правильно зрозуміти суть тих чи інших ідей, які можуть бути, з позицій сьогодення, або не прийнятними, або гостро актуальними. Проблемно-концептуальний метод прослідковує зародження і розвиток тієї чи іншої ідеї від найдавніших часів до сьогодення.

Поняття «політико-правові вчення» ґрунтується на тісному взаємозв'язку проблем держави і права. Вчення про право, проблеми права, держави по-новому вийшли на перший план в Нові часи становлення громадянського суспільства. Проблематику, в якій обґрунтовували юридичну рівність людей, їх права і свободи, відводячи державі роль гаранта цих прав і свобод

досліджували Дж. Локк, І. Кант та ін.. Разом з тим, в історії було чимало вчень, що приділяли великої уваги проблемам політики і держави- Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс а ін.

Основи політико-правових знань є важливою передумовою для глибокого вивчення і засвоєння філософії , політології, соціології, правознавства. Серед теоретичних та історичних дисциплін вона відіграє суттєву роль як важлива історико-теоретична передумова розвитку сучасного правознавства, вирішення ним назрілих теоретичних і практичних проблем.

Вивчення історії вчень про право і державу має важливе значення, оскільки тому пов'язані із сучасними проблемами правознавства, державотворення.

Мислителями минулого знайдені концептуальні, альтернативні рішення з багатьох проблем права, суспільства, політики. Так, давньогрецькими філософами були визначені природа, основні форми, ознаки, функції та механізми держави, сутність права і його роль у суспільстві, розвинуті римськими юристами і закріплені в римському праві. Політико-правова думка завжди була спрямована на з'ясування генези, суті, закономірностей, тенденцій і перспектив розвитку права, держави, суспільства.

Тема 2: Політична і правова думка Стародавнього Світу.

1. Джерела і особливості давньої східної політико-правової думки.
2. Політико - правові ідеї в Стародавній Індії.
3. Держава і право в поглядах давньої китайських мислителів.

Великий вплив на розвиток суспільно-політичної, правової і філософської думки в Китаї справило вчення Конфуція (551- 479 р. до н. е.). Його основи викладені в книзі «Бесіди і судження» («Лунь-юй»), складеної учнями і послідовниками мислителя. Центральним поняттям вчення Конфуція є гуманність, що визначає відносини між людьми, кінцеву мету морального самовдосконалення. Соціально-політична ієрархія у Конфуція будується за принципом нерівності людей, однак взаємини між правителем «досконало-мудрим», чиновниками і підданими підлягають чеснотам. Чеснота, гуманність, а не насильство - метод управління державою.

Державна влада, повинна користуватися довірою народу. На зміну звичаєвому праву і законодавству Конфуцій прагнув поставити норми поведінки, усе управління країною і народом здійснювати на основі комплексних правил, дотримання яких обов'язково для усіх, у тому числі і правителя. Головне в його політичній програмі-слідування традиціям, доброчинності, чітке визначення прав і обов'язків кожного. Політичний ідеал Конфуція-правління аристократів доброчинності і знань, а не родової знаті і багатих.

Важлива роль у конфуціанській теорії держави відводиться народу. Політико-правові проблеми по-новому вирішувались засновником моїзму Мо-цзи (479-400 р. до н. е.). Основним принципом у системі його поглядів був принцип загальної любові і взаємної вигоди.

Важливе місце у вченні Мо-цзи займає вимога врахування інтересів думок народу в управлінні державою. У Мо-цзи думка народу породжує істину. У його вченні істиною є те, що ґрунтується на досвіді минулого; відповідає користі народу; є істиною на думку народу. Ідеальною організацією влади

вважав державу з мудрим правителем і налагодженою державною службою, де низи суспільства звільнені від гніту і злиднів.

Інших поглядів на методи управління народом і державою, на роль закону і правителя додержувались *легісти* (законники) у IV-III ст. до н. є. Вони заперечували принципи гуманності.

Найбільш значним представником легістів був Шан Ян (390-338 р. до н. є.), правитель області Шан, що здійснив низку радикальних реформ. Автор «Книги правителя області Шан».

Тема 3: Політико-правові вчення Античної Греції і Античного Риму.

1. Ранні вчення в давньогрецькій філософії.
2. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки. Вчення в умовах кризи давньогрецької державності.
3. Вчення Цицерона про державу і право. Римські юристи про право.

Мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування, розвитку всієї духовної культури людства та політичної та правової думки. Вони стояли біля витоків теоретичного підходу до проблем держави, права, політики. Завдяки мислителям античності було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На новій теоретичній базі було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики. У багатоманітності форм політико-правових уявлень давньогрецьких мислителів, тією чи іншою мірою, можна прослідкувати всі ідеї, які пізніше розвиваються і стають визначальними в європейській і світовій правовій та політичній думці. Особливо велика цінність античної політичної та правової думки полягає у тому, що вона оформилася і розвивалася, як ідеологія вільних людей. Формування раціонально-логічних, філософських, а пізніше і наукових способів підходу до оточуючого світу поставили розвиток даної проблематики на теоретичну основу.

Початкові міфологічні уявлення змінюються філософським підходом, який починає формуватися Піфагором, Гераклітом, Демокрітом. Поступово розвиток теоретичних уявлень продовжується реалістичною інтерпретацією софістів, логіко-понятійним аналізом Сократа і Платона і початковими формами емпірико-наукового та історико-політичного вивчення держави і права.

Завершальним етапом у розвитку давньогрецької політичної та правової думки можна вважати стоїків. В епоху еллінізму, в умовах втрати давньогрецькими полісами своєї незалежності і переоцінки попередніх цінностей, безумовна цінність моральної основи, полісу і колективного полісного (політичного) життя ставиться під сумнів з позицій індивідуалістичної етики, духовної свободи окремої людини, її моральної автономії. Свобода починає трактуватися не як соціально-політичне, а як духовне явище, і на цій основі проголошується великий принцип загальної свободи і рівності людей по божественним законам природи.

Життя і творчість Демокріта (470–366 рр. до н.е.) припадають на період розквіту античних міст-полісів. У поглядах Демокріта вперше знаходить закріплення ідея, що, результатом природного розвитку, суспільство, поліс, його закони є штучними людськими утвореннями. Вони утворені самими людьми в процес і їхньої еволюції від стадності до цивілізованого життя. Закони покликані забезпечувати належне життя людей у полісі, але для досягнення необхідні зусилля з боку самих громадян.

Сократ, 469–399 рр. до н.е., - один з найцікавіших мислителів у духовній історії людства, з ім'ям якого пов'язане виникнення моральної філософії. Сократ викладав свої погляди виключно в усній формі. Обговорення моральних та політико-правових проблем Сократ підняв на рівень логічних понять, закладаючи цим основи власного теоретичного дослідження. Моральна організація полісного життя так само неможлива без законів, як неможливі і закони поза полісом. Закони, у трактуванні Сократа, є основою полісу. Сократ розрізняв природне право і право писане. Він був

переконаним прихильником такого устрою держави-полісу, при якому безумовно опанують справедливі за своєю природою закони. Настійливо пропагуючи необхідність дотримання полісних законів,

Платон, 427–347 рр. до н.е., - один з найвідоміших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії, політичних та правових вчень. В 387 р. до н.е. у передмісті Афін він заснував Академію, яка проіснувала аж до 529 року н.е. Основою філософської концепції Платона є його вчення про ідеї, яке полягає у тому, що «істинне буття - це певні без тілесні ідеї, які можуть бути досягнуті тільки розумом», дані ж у відчуттях емпіричні тіла, речі і явища не є істинними, оскільки належать не до буття, а до чогось рухомого, такого, що знаходиться у процесі становлення. Істинне пізнання - це пізнання буття, тобто світу ідей. Воно доступне тільки небагатьом людям - філософам. Ідеальна держава трактується Платоном (в діалозі «Держава»), як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті - в полісі. Ідеальна держава, як правління кращих і знатних, - аристократичний державний устрій.

Важливим в концепції Платона і новим для політичної та правової думки є увага до ідеологічного забезпечення функціонування держави, яке полягає в поширенні серед населення переконання про божественність і непорушність встановленого порядку та законів, тобто, по суті, йдеться про своєрідний державний міф, комплекс філософсько - міфологічних уявлень, які повинні бути сприйняті населенням і, тим самим, забезпечити зміцнення соціально-політичного устрою і закономірності в державі. Платон був першим у сфері філософського осмислення широкого комплексу політико-правових проблем, і розробка багатьох з них і в майбутньому відбувалася під впливом платонівських ідей. Його ідеї були в центрі уваги або мали визначальний вплив на формування політичних та правових поглядів ранньохристиянських та середньовічних мислителів.

Саме з іменем Арістотеля, який жив у 384–322 рр. до н.е., пов'язане зародження політичної науки як окремої науки. Арістотелем була написана

велика кількість праць, зокрема на політико-правову тематику в таких роботах, що дійшли до нашого часу, як «Політика», «Афінська політія», «Етика» і «Риторика». Арістотель зробив спробу розробки науки про політику. Політика як наука в нього тісно пов'язана з етикою.

Головним висновком з етичних досліджень Арістотеля, що має суто визначення для політики, права і законодавства, є положення про те, що політична справедливість можлива тільки між вільними і рівними людьми, які належать до одного спілкування і мають на меті самозадоволення, самодостатність.

Держава, за Арістотелем, виникає природним шляхом для задоволення життєвих потреб, але мета її снування - досягнення блага людей. Держава, у порівнянні з сім'єю та поселенням, - вища форма спілкування, в якій і завдяки якій всі інші форми людського спілкування досягають своєї мети і завершення. Кожній формі держави відповідає своє поняття громадянина, свої підстави наділення того або іншого кола осіб сукупністю громадянських прав. Форму держави Арістотель характеризує, як політичну систему, яка уособлюється верховною владою в державі. З огляду на це, форма держави визначається кількістю правлячих (один, небагато, більшість). Крім того, розрізняються правильні і неправильні форми держави: у правильних формах правителі мають на меті загальне благо, в неправильних - тільки своє особисте благо. Форми держави - монархічне правління (царська влада), аристократія і політія, неправильними формами є -тиранія, олігархія і демократія.

Найбільш правильною формою держави Арістотель називає політію. Це форма держави, в якій править більшість в інтересах загального блага. Політія, за Арістотелем, є своєрідним поєднанням олігархії і демократії, їхніх кращих сторін. Політія означає не тільки особливу форму держави; вона, одночасно, є теоретичною конструкцією політичної форми влади.

Право є нормою політичного спілкування людей. При характеристиці політико-правового вчення Арістотеля необхідно, в цілому, відзначити, що головним для нього є пошук саме природно людських, а не божественно-

міфічних підстав політико-правових явищ; саме в людині, в її політичній (суспільній) природі він вбачає витoki та об'єктивні основи цих явищ. Вчення Арістотеля є своєрідним синтезом і подальшим розвитком попередніх підходів до політико-правової проблематики. Акцентування уваги на політичній природі людини, як на об'єктивній підставі, що є визначальною для специфічних відносин і взаємозв'язку людей у сфері їхнього суспільного, політичного, морального і правового життя, є визначальним етапом на шляху розвитку світських, раціонально-теоретичних уявлень про специфічні закономірності, що діють у цій сфері.

В загально теоретичному плані давньоримська політична та правова думка знаходилася під помітним впливом відповідних давньогрецьких концепцій. У своїх теоретичних конструкціях римські автори використовували природно-правові ідеї грецьких мислителів, їхні вчення про політику і політичну справедливість, про форми держави, про «змішані» форми правління. Проте, римські автори не обмежувалися простим запозиченням положень своїх попередників, а застосовували їх творчо і розвивали далі, з врахуванням специфічних соціально-політичних умов і завдань римської дійсності. Наприклад, характерна для давньогрецької думки ідея взаємозв'язку політики і права отримала свій подальший розвиток і нове втілення у трактуванні Ціцерона держави, як публічно-правової спільності.

Погляди грецьких стоїків щодо вільного індивіда були використані римськими авторами при створенні нової концепції - поняття юридичної особи (правової особи, персони). Значним досягненням давньоримської думки було створення самостійної науки - *юриспруденції*. Римські юристи детально розробили значний комплекс політико-правових питань в галузі загальної теорії держави і права, а також окремих юридичних наук (цивільного, державного, адміністративного, кримінального та міжнародного права). Римські автори у своїх конструкціях теоретично відобразили ту нову, відмінну від давньогрецької, історичну та соціально-політичну реальність, в умовах якої вони жили і творили. Це, зокрема, криза полісної форми держави

та старої полісної ідеології, перетворення Риму в імперію тощо. Давньоримські мислителі внесли суттєвий вклад в історію вчень про державу і право і мали суттєвий вплив на подальший розвиток політичних та правових вчень у середньовіччя та новий час.

Марк Туллій Ціцерон (106–43 рр. до н.е.) - римський оратор, державний діяч і мислитель. В його творчості значне місце посідає державно-правова проблематика у працях: «Про державу» та «Про закони». Цілий ряд політико-правових проблем розглядається і в інших його працях, зокрема «Про обов'язки», а також у численних політичних і судових промовах.

Державно-правові теоретичні погляди Ціцерона сформувалися під значним впливом Платона, Арістотеля, Полібія, стоїків. Він зумів поєднати і узгодити вчення з власне римськими традиціями в галузі державно-правової думки, з самобутньою історією римської держави і права. Творчо використовуючи ідеї своїх попередників, Ціцерон сформулював цілий ряд оригінальних і нових положень в галузі теорії держави і права. Державу (*respublica*) Ціцерон визначив, як справу, надбання всього народу (*respopuli*). При цьому, він підкреслив, що «народ - не будь-яке об'єднання людей, зібраних разом якимось чином, а об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів».

Значну увагу приділив розглядові форм державного устрою. Залежно від числа правителів, він розрізняв три прості форми правління: царську владу, владу оптиматів (аристократію) та народну владу (демократію). Заперечував ідею майнової рівності і вважав справедливим соціальне розшарування і нерівність у суспільно-політичному відношенні. Демократичну рівність, тобто рівність всіх вільних, він вважав несправедливою, оскільки вона ігнорувала відмінність у соціальному становищі і достоїнстві (гідності) громадян.

Велику увагу Ціцерон приділяє праву. Говорячи про вимоги, які ставляться перед державним діячем, він підкреслив, що, крім того, що така людина повинна бути мудрою, справедливою, стриманою і красномовною, вона

повинна бути обізнана з вченням про державу і володіти основами права, без знання яких ніхто не може бути справедливим. В основі права, за Ціцероном, лежить притаманна природі справедливість. При цьому, під справедливістю розуміється вічна, незмінна і невід’ємна властивість як природи в цілому, так і людської природи.

Творча спадщина філософа, в тому числі його вчення про державу і право, справила глибокий вплив на увесь наступний розвиток світової культури. Його праці знаходяться в центрі уваги римських (стоїки, юристи, історики) і християнських (Августин та ін.) авторів, мислителів наступних епох (Відродження, Новий та Новітній час). Широко використовуються відповідні висловлювання Ціцерона в різних минулих і сучасних концепціях правової держави.

Одне з перших місць серед римських стоїків належить Луцію Аннею Сенеці (Seneca), який жив у 3–65 рр. Він найбільш послідовно, у порівнянні з іншими представниками цього напрямку, відстоював ідею духовної свободи всіх людей, незалежно від їхнього суспільного становища. Відповідно до цього, об’єктом і сферою рабства може бути тільки тілесна і чуттєва, але не духовна і розумна частини людини. Мислитель висунув свою природно-правову концепцію, в якій відіграє роль права природи, якому підпорядковані всі людські прагнення і творіння, включаючи державу і право. Він вважає, що всесвіт - це природна держава зі своїм природним правом, визнання чого - справа необхідна і розумна. Що ж стосується окремих державних утворень, то вони випадкові і значимі не для всього людства, а тільки для обмеженого кола людей. Подібні ідеї розвиває й Епіктет, 50–130 рр., який головний акцент робив на проблемі особистого морального самовдосконалення.

Марк Антоній, який жив у 121–180 рр., розвивав «уявлення про державу з рівним для всіх законом, яка правиться відповідно до рівності і рівноправності всіх».

Зусиллями римських юристів була створена нова наука - юриспруденція. В їхньому полі зору знаходилося широке коло проблем загально теоретичного та галузевого характеру. Особливе значення як для самого римського права, так і для наступної історії права мала розробка ними юридичних питань майнових відносин з позицій захисту інтересів приватної власності. Вони розробили юридичну основу права людина на власність. Юристи виступають, як спеціалісти в галузі всіх соціальних норм і соціальних відхилень в цілому, а юриспруденція - як наука про пізнання їхньої суті, причин, ролі і наслідків, дослідження форм і засобів встановлення і підтримки нормативного порядку.

Тема 4-5: Політико-правові вчення Середньовіччя.

Політичні та правові вчення в Західній Європі у XV-XVIII ст.

1. Державно-правові концепції Західної Європи. Основні риси політико-правової думки середньовічного суспільства.
2. Системна концепція держави та права Августина.
3. Вчення Фоми Аквінського про державу.
4. Італійська державно-правова думка епохи середньовіччя.

В історії Західної Європи середні віки охоплюють більш ніж тисячолітній період (V-XVI ст.). На протязі цього періоду політичні та правові ідеї, погляди змінювалися та розвивалися. В цьому процесі можна відзначити три значні етапи.

Перший - кінець V ст. середини XI ст., характеризується тим, що державність спочатку організується у великі, але доволі слабо інтегровані монархії, а пізніше розпадається на конгломерати роздроблених політичних утворень.

Другий етап - період середини XI ст. - початку XV ст. Для цього періоду є типовими централізовані станово - представницькі монархії, рецепція римського права та формування «міського» (магдебурзького) права.

Третій етап - (XV-XVI ст.), державність якого характеризується переважно абсолютними монархіями. Особливості розвитку державно-правового життя на цих етапах мали суттєвий вплив на особливості та динаміку середньовічної політико-правової думки. Глибокий відбиток на її розвиток, як і на все тодішнє інтелектуальне життя, накладало християнство і церква.

На противагу античному світогляду твориться теологічний світогляд. Античний світогляд ґрунтувався на двох базових засадах: 1) споконвічний порядок природи є основа універсально діючого, об'єднуючого всіх воєдино права; 2) людський розум є орган надійного пізнання права. Другою ідеологічною конструкцією, яка мала визначальний вплив на зміст і формування політико-правових поглядів у цю епоху, є теоретична модель соціального розшарування суспільства.

Правова свідомість середньовіччя, політична ідеологія головним джерелом таких ключових понять, як справедливість, право, законодавство, мали Біблію, хоча це джерело не перекирило впливу на середньовічну правову думку етико-юридичних поглядів давньої Греції та Риму.

Марсілій Падуанський (бл.1275 – 1343) - належить до тих середньовічних мислителів, чия творчість свідчить про рішучий розрив з теологічною традицією у поглядах на державно-правові явища. В 1324 р. він написав політико-правову працю "Defensor Pacis" («Захисник миру»), в якій висунув ідею народоправства, яка випереджувала час на кілька століть. Значно пізніше ця ідея знову знайшла своє відображення в доктрині великого французького просвітителя Руссо «Захисник миру», у якій розвивається світська теорія держави, викладаються погляди на суть і призначення церкви. Розглядаючи погляди на державу, необхідно зазначити, що він розглядає її відповідно до античних поглядів, називаючи її формою досконалого устрою суспільства. Держава для нього - світський інститут, який розвивається за власними законами і має «власну субстанцію» - «це постійна спілка, завдяки якій людина досягає самодостатнього життя». Розглядаючи походження держави, він вважає, що вона виросла з сім'ї, як первинного, найпростішого

елементу людської асоціації. Саме з появою держави він пов'язує і появу політичної влади. Згідно з Падуанським, держава - результат природного прагнення кожної людини до досконалого життя.

Основою політичного вчення Марсілія Падуанського є його трактування народного суверенітету, згідно з яким сувереном в державі є народ-законодавець. Відповідно до цієї концепції, народ створює закони держави, тобто є *legislatorhumana* (людським законодавцем). Він призначає уряд (правителя) і контролює його діяльність, а в разі необхідності змінює їх.

Важливою функцією народу-законодавця є контроль за тим, щоб закони переслідували «загальну користь» та справедливість.

Термін Відродження введений у науковий обіг в середині XVI ст., для позначення та відновлення в духовній культурі видатних досягнень античної цивілізації, які були втрачені в епоху середньовіччя. Термін трактується більш широко - він охоплює увесь той комплекс змін, які відбувалися у Європі в цей період, - формування національної державності, криза римо-католицької, формування анти схоластичного типу мислення і гуманістичної, антропоцентрично орієнтованої системи світоглядних і етичних цінностей, ідеї гуманізму мистецтва тощо.

«Реформація» - XIV-XV ст. Якщо першою країною, з якої починається Відродження, була Італія, то центром Реформації була Німеччина. Тим спільним, що об'єднує Відродження і Реформацію в один соціокультурний феномен, є зміщення у сторону секуляризації суспільної свідомості, критика офіційної церкви та існуючих суспільно-політичних інституцій. Головна ідея Відродження - гуманізм, визнання самоцінності, неперехідної значимості людської гідності, всього багатства творчих проявів індивіда, як вищого життєвого блага. Відродження прагнуло перетворити існуюче суспільство, трансформувати в розумне і гуманне суспільство, яке б не потребувало політико-правових та ідеологічних інститутів, що протистоять йому. Воно було спрямоване проти середньовікової схоластики і догматизму, що

сковували людський розум, проти всяких заборон на вільний і самостійний пошук істини.

Провідна тенденція Реформації була спрямована на відновлення у початковій чистоті християнської релігійності. Для реформації дуже показова обов'язковість жорсткого підпорядкування людини громаді, її ідеологічні концепції розроблялися у формі «закритих» доктрин, як кодифіковані релігійно-політичні програми, які підлягали беззаперечному прийняттю і виконанню.

Найвищі результати Відродження і Реформації стали органічними і неперехідними компонентами всього наступного розвитку людської цивілізації, серед них є й певна сукупність політико-юридичних ідей і цінностей. Головна увага приділялася таким ідеям, як свобода індивіда, його самоцінність. Саме під цим оглядом актуалізувалась антична спадщина. Під поняттям загального блага почали підводити уявлення про державу з республіканським устроєм, на принципи рівності і справедливості. Гарантія рівності і справедливості - запорука свободи особи - вбачалася у виданні і дотриманні законів, зміст яких узгоджується з сутністю людини. У період Відродження оновлюється давня концепція суспільного договору, яким пояснювалась як причина виникнення держави, так і легітимність державної влади; акцент робився на значенні вільного виявлення своєї волі всіма організованими в державу людьми, звичайно добрими від природи. В цілому, в епоху Відродження і Реформації закладаються основи раціонально - логічного, вільного від схоластики і догматизму підходу до розуміння державно-правових явищ та їхньої суті.

Ніколо Макіавеллі (1469–1527) - видатний політичний мислитель Відродження, основоположник нової світської політичної науки. Політичні погляди Макіавеллі викладені ним у працях «Державець», «Роздуми про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції». У своїх працях відходить від релігійного світогляду і рішуче виступає проти теологічних уявлень про політику, право, державу.

Аналізуючи політичне життя суспільства, Макіавеллі приходить до висновку, що в основі політичної поведінки лежить не християнська мораль, а користь і сила. Аналізуючи реальне політичне життя, він виводить дієві політичні принципи з реальних якостей людини, людської природи, розкладу та руху сил, які борються у суспільстві, та інтересів. Вперше сформував завдання і суть політичної науки. Її завдання полягає у поясненні реального стану справ, ґрунтованому на аналізі фактичного матеріалу та історичного досвіду. Макіавеллі став тією ланкою, яка поєднала античну і сучасну політичну науку.

Важливе місце у поглядах Макіавеллі відводиться державі, яку він розуміє, як політичний стан суспільства, тобто відношення влади і підпорядкування, їхні взаємовідносини, наявність відповідним чином організованої політичної влади, юстиції, права та законів. Трактатування держави, як політичного стану суспільства, підтверджується також поглядами мислителя на походження держави. Важливим компонентом держави у концепції Макіавеллі є політична влада, як повноваження, могутність, сила. Завдання науки, згідно з Макіавеллі, полягає, перш за все, у тому, щоб виявити закономірності руху різних політичних форм, фактори їхньої стабільності, їхній зв'язок з певним станом політичних сил. Особливу увагу він приділяє психологічним аспектам політики, звернувши увагу на взаємозв'язок морального і психологічного стану суспільства з політичними формами. Він також виводить самостійні правила політики, вільні від моральних критеріїв, або формулює правила політичного мистецтва відповідно до конкретних політичних умов та політичних цілей.

Політична концепція Макіавеллі складна і багатогранна, що пояснює різні підходи до його наукової спадщини. Мислителі високо цінували його творчість, підкреслюючи важливість його досліджень тогочасної політичної ситуації і аналіз реально існуючих політичних методів боротьби.

Визначні вчені Новітнього часу, такі як Г. Моска, творець доктрини «правлячого класу», та В. Парето, автор концепції циркуляції еліт,

зараховували себе до послідовників методологічних та теоретичних ідей Макіавеллі. На ідеї Макіавеллі опирається і такий напрямок політичної соціології США, як «політичний реалізм», представники якого виступають за деідеологізацію політичної науки та необхідність об'єктивного політичного аналізу.

Франческо Гвічардіні (1483–1540) - один з найбільших політичних мислителів пізнього Відродження. Гвічардіні належить конституційний проект для Флоренції, який, продовжуючи характерні і для епохи Відродження, і для античності традиції, базується на змішаній формі правління

Важливе місце у політико-правовому світогляді Гвічардіні займає проблема свободи і справедливості. Розробляючи раціоналістичні ідеї про свободу, справедливість, рівність, закони. Підкреслював, що влада повинна дотримуватися у всьому справедливості і рівності, бо тільки таким чином у суспільстві можуть бути створені відчуття безпеки, загального добробуту і закладені основи для збереження народного правління. Головним є не форма правління, а вміння організувати управління державою на основі законів і справедливості.

У порівнянні з Макіавеллі, вплив Гвічардіні на подальший розвиток європейської правової та політичної думки значно менший, але у творах мислителя піднято і розроблено ряд проблем, які тільки значно пізніше знайшли належну увагу в європейській правовій та політичній думці, що, власне, і виводить Гвічардіні в ряд найбільших представників політико-правової думки середньовічної Європи.

Значний внесок у розвиток політико-правової теорії зробив Жан Боден, 1530–1596 - основоположник ідеї суверенітету. Головна політико - правова праця мислителя має назву «Шість книг про державу (республіку)». Боден розглядав політику, право, державу на основі узагальнених фактів дійсності, а не на основі догматичних схем. Для мислителя держава - це, перш за все, правове управління, вона має правий, справедливий, правовий характер. Це

означає, що вона діє на основі права, справедливості і законності. Цим держава відрізняється від неправових, не справедливих спілкувань і груп. Найважливішою ознакою держави, як і соціального спілкування в інших соціальних об'єднаннях, є влада, відношення влади, тобто управління і підпорядкування.

Мислителю належить першість у виробленні сучасного поняття громадянства. Політичне підпорядкування не знищує свободу людини: вона обмежується, але не зникає повністю. Громадянин держави - це вільна людина, підпорядкована державній владі. Тобто головна і визначальна ознака громадянства - це підпорядкування політичній владі.

Боден пояснював, що суверенна політична влада має постійний характер. Тобто тільки така влада є суверенною, яка надана її суб'єкту на невизначений строк, тобто постійно. Верховна влада повинна бути абсолютною, тобто не обмежуватися жодними умовами. Абсолютний характер влади передбачає, що її носій може користуватися і розпоряджатися нею безумовно, необмежено, до передачі цієї влади іншому суб'єктові.

Суверенітет - це властивість влади бути абсолютною і незалежною від кого б то не було. А це означає, що така влада і її рішення загально обов'язкові для всіх в державі. Суверенітет реалізується у повноваженнях державної влади вирішувати найважливіші питання життя країни: видання законів та зміна їх, право війни і миру, призначення посадових осіб, правосуддя в останній інстанції, стягнення податків і зборів. Залежно від того, в чиїх руках зосереджений суверенітет, виділяє три форми держави: монархію, аристократію і демократію. Демократія - це держава, в якій «вся або більша частина громадян, незалежно від того, як вони організовані, наділені верховною владою над всіма». Важливе місце у політико-правовій концепції мислителя належить аналізу причин і факторів стабільності і змін, революцій і переворотів у різних формах держави.

Значення політико-правової спадщини мислителя для подальшого розвитку політичної та правової думки є надзвичайно важливе. Його теорія

суверенітету лягла в основу всіх подальших державно-правових теоретичних розробок Нового і Новітнього часу.

Тема 6 : Вчення про державу та право західного європейського Просвітництва XVIII ст.

1. Суспільний та моральний ідеал Просвітництва.
2. Вчення про державу та право італійського Просвітництва.
3. Природно-правові вчення Німеччини.

XVII - XVIII століття - епоха видатних досягнень в науці і культурі Західної Європи, що тісно пов'язана з Просвітництвом. Завдання - поширити раціональне знання, нових цінностей і ідеалів, гуманізму, поваги до людської особистості. Боролись за встановлення «царства розуму», заснованому на «природній рівності», гармонії інтересів індивіда і суспільства, за політичні і громадянські свободи. Гаслами були - знання, свобода і рівність. Нова ідейно - моральна атмосфера, створювана просвітниками з їх твердою вірою у безмежну могутність людського розуму, справила величезний вплив на політико-правову ідеологію, звільнення державно - правової теорії від богословських трактувань. Ідеї про природне право, права людини, суспільний договір, що склались у XVII ст., одержали подальший розвиток, привели до нових вершин у політико-правовій думки.

Видатного письменника і філософа Вольтера (1694-1778) вважають натхненником і визнаним лідером європейського Просвітництва. У численних філософських, історичних роботах з кримінального права і процесу Вольтера відбилися його політико-правові погляди. Його міркування, ідеї, сформульовані принципи становлять досить струнку політико-правову програму, що справила вирішальний вплив на погляди радикальних діячів Великої французької революції.

Вольтер розглядав історію, громадське життя як арену боротьби добра і зла, освіти, забобонів. Занадто великим є їх вплив на політичні відносини, верховну владу. Він писав про необхідність освіти, під якою розумів принципи моралі, загальні для всього людства.

Вольтер захищав природні права людини. Природне право, на його думку, утверджує справедливість у людських відносинах. Справедливим вважав свободу і власність. Під свободою просвітник розумів усунення феодальних пережитків, незалежність громадян від сваволі. З ідеї Вольтера про перетворення підданих у громадян, повернення їм прав - на особисту недоторканність, свободу слова і друку та ін., проростала нова філософія права з ідеєю «панування права». Передумовою свободи і незалежності громадян в державі виступає приватна власність і рівні права. Був рішучим противником майнової рівності, розумів рівність в політико - юридичному змісті: рівність перед законом, рівне право на «підтримку порядку», участь у створенні законів. Свобода, а не власність зрівнює людей.

Відповідно до поглядів Вольтера, на зміну деспотичному правлінню прийде царство розуму і свободи. Гарантом реалізації природних прав людини стане держава, її політична організація важлива не у формі, процедури влади, а в суті - реалізації в ній свободи. Він виходив з того, що «досконалого державного устрою не було ніколи». Прийнятним державним ладом називає республіканський: близький до природної рівності людей, охоронюваний законами. Зразком мудрого правління Вольтер називає Англію, де влада короля обмежена.

Просвіта, свобода, рівність є девізом політичної доктрини Вольтера. Своїми ідеями він поповнив програму французького Просвітництва, визначив шлях звільнення від феодального впливу, повалення абсолютизму.

Видатним теоретиком держави і права французького Просвітництва був Шарль Луї де Монтеск'є (1689 - 1755). Його суспільно-політичні погляди викладені в романі «Перські листи» про феодально-абсолютистські порядки у Франції, історичному нарисі «Роздуми про причини величі і падіння

римлян», а також у фундаментальній праці «Про дух законів», що принесли автору європейську славу. Особливостями Монтеск'є в дослідженні природи права, держави, політики, законодавства є послідовний історизм, встановлення закономірностей історичного процесу. Етапи розвитку людського суспільства, від далекого первісного до сучасної цивілізації у Монтеск'є - це зміна фізичних закономірностей на соціальні, котрі впливають і визначають загальний дух, загальний характер нації. Використовуючи емпіричний, порівняльно-історичний, хронологічний методи вивчення минулого, він переконливо показує вплив історичних закономірностей і обставин на виникнення права і держави, форми і принципи правління, докладно досліджує римське законодавство, походження і зміни цивільних законів у Франції, історію права і держави інших країн.

Розглядаючи виникнення політично організованого суспільства як історичний процес, вплив його закономірностей на дух нації, Монтеск'є відводив важливу роль фізичним і моральним причинам, що впливають на громадське життя, принципи правління і законодавство. Насамперед - географічним факторам: клімату, розміру і розташуванні країни, чисельності її населення. З розвитком цивілізації в дію вступають моральні фактори: спосіб життя, вдачі і звичаї її народів, їх релігія, ступень свободи в державі. Ідеї мислителя були використані ідеологами геополітики. Головна тема «Про дух законів» - політична і громадянська свобода людини, захищена законами. Обґрунтування ідеалу свободи мислитель пов'язував із природою права і держави, державним ладом, якістю позитивних законів. До природних законів він відносив прагнення до миру, бажання жити в суспільстві. Єдність волі людей утворює громадянський стан, досить розвинений стан життя людей у суспільстві, що передує державі. Оскільки суспільство не може існувати без уряду і загальних законів (щоб захистити справедливість і уникати війни між людьми), згідно з Монтеск'є, необхідна держава.

Ш. Монтеск'є розрізняє три форми правління: республіку, монархію і деспотію. Республіканське правління - де верховна влада в руках або усього народу (демократія), або його частини (аристократія). Монархічне - правління однієї людини, але за допомогою твердо встановлених законів. У деспотії все визначається сваволею однієї особи поза всякими законами і правилами. Республіка, за Монтеск'є, характерна для невеликих держав (типу грецького поліса), монархія - для держав середньої величини, деспотія - для імперій.

До основних законів демократії Монтеск'є відносить закони, що визначають верховенство народу, його право видавати закони (обрання законодавчої влади), призначати правителів і посадових осіб.

До основних законів аристократії відносить ті, які визначають право частини народу видавати закони і стежити за їх виконанням. На його думку, аристократія близька до демократії і повинна визначати напрямок законодавства в аристократії. У монархії, де джерелом влади є сам правитель, до основних законів просвітник відносить ті, котрі визначають напрямки влади, наявність підлеглої і залежної влади, її повноважень, де головною є влада дворянства.

Свобода, за Монтеск'є, «це право робити все, що дозволено законами». Він ототожнює політичну свободу з особистою безпекою, незалежністю індивіда від сваволі влади, громадянськими правами. Принцип поділу влади полягає, згідно з Монтеск'є, у тім, щоб вони належали різним державним органам.

Ведучі і визначальні позиції в системі влади надаються законодавчій владі. Такий поділ і взаємне стримування влади є головною умовою для забезпечення політичної свободи в її відношенні до державного ладу. Вона встановлюється основними законами держави.

Вчення Монтеск'є вплинуло на всю наступну політико-правову думку, особливо на розвиток теорії і практики правової державності. До його ідей зверталися представники історичної і соціологічної шкіл права. Ідеї свободи, громадянських прав і поділу влади одержали закріплення і розвиток у

конституційних актах революційної Франції, Конституції США і конституціях ряду інших держав.

Новий напрямок суспільної думки - політичний радикалізм - пов'язаний з ім'ям видатного французького філософа Жан Жака Руссо (1712 - 1778). Його програма корінних перетворень суспільного ладу відбивала інтереси і вимоги міської бідноти.

Основне місце у світогляді Руссо займали його соціально-політичні ідеї. Найбільш повний їх виклад і обґрунтування його історичний нарис «Роздуми про походження і підстави нерівності між людьми» (1755 р.) і знаменитий трактат «Про Суспільний договір, або «Принципи політичного права» (1762 р.). Проблеми суспільства, держави і права мислитель починає вирішувати, вивчаючи природний і громадянський стан людини. У природному стані, за Руссо, всі вільні і рівні, відсутня приватна власність. Майнова нерівність стала наслідком встановлення приватної власності на землю. На зміну природному стану з цього часу прийшло громадянське суспільство.

Суверенітет трактується мислителем як « здійснення загальної волі », необмеженої влади, що направляється загальною волею. За умовами суспільного договору вона належить народу. Ідеї народного суверенітету разом з ідеями рівності і свободи (рівних прав і обов'язків) виступають у Руссо як основні принципи республіканського ладу, центральні пункти його політичної програми. Руссо виділяє чотири роди законів: політичні (основні), громадянські, кримінальні « найбільш важливі з усіх » - звичай й особливо громадська думка і звертає увагу на необхідність урахування в законах географічних факторів, звичаїв народу. У політичній доктрині просвітителя головна увага приділена проблемам соціальної природи влади, її належності народу. Соціально-політичні умови в Німеччині й Італії істотно відрізнялися від умов в Нідерландах, Англії і Франції.

Наприкінці XVII ст. зароджується німецьке Просвітництво. Професор Томазій (1655-1728) у своїх працях прагнув до звільнення юриспруденції. Стверджував, що людина - істота суспільна, яка прагне до мирного

спілкування й особистого блага. Основа природного права - мораль, що передбачає робити те, що відповідає розумній природі людей. Мораль співвідноситься з правом як внутрішній і зовнішній світ людини.

Межі впливу державної влади розглядаються в трьох вимірах - моральному, політичному і правовому. Право в державі набуває імперативного (впливового) і заборонного характеру. Мораль обмежує сферу дії права - держава не повинна зазіхати на духовну свободу особистості, свободу переконань. Томазій вважав кращою формою держави монархію.

Консервативне тлумачення природно-правових ідей, природного і міжнародного права розглядав Християн Вольф (1679 - 1754). Моральний закон, за Вольфом, - робити добро й уникати зла. Людина зобов'язана діяти за моральним законом. Право виникає з моральних обов'язків. Право-свобода дій для виконання обов'язків.

В Англії і Франції природно-правова доктрина стала ідейною зброєю, змістом гасел у боротьбі проти феодального абсолютизму, у Німеччині вона перетворилася в засіб раціоналізації існуючого режиму, пропаганди культу держави і правопорядку.

Італійський просвітник Д. Віко (1668 - 1744) у своїй праці «Підстави нової науки про загальну природу націй» (1725 р.) розвивав філософію історії, розкрив об'єктивний характер історичних закономірностей, висунув плідну ідею зміни правових норм у ході історичного розвитку суспільства і держави, на сторіччя випередив теоретиків історичної школи права.

Серед італійських просвітників XVIII ст., хто засуджував сваволю і беззаконня феодалів, поклав початок «освітньо - гуманістичному» напрямку кримінального права і процесу, був юрист і публіцист Чезаре Бекарія (1738-1794). Його праці містять критику феодального правосуддя, карного судочинства і нові принципи кримінального права і процесу, засновані на ідеях гуманізму і законності. Ідеї італійського просвітника були сприйняті класичним напрямком кримінально-правової науки і карним законодавством різних країн, стали вираженням назрілих потреб суспільного розвитку.

Істотними досягненнями німецьких і італійських просвітників став розвиток ними природно-правової теорії, республікансько-демократичних ідей, класичної теорії кримінального права.

Століття Просвітництва стало часом найвищого розвитку гуманістичного і раціоналістичного у вченнях про право і державу, у критиці феодалізму, феодальної нерівності і деспотизму, віри в розум, свободу і рівність, у всевладдя народу і силу розумного закону. Доктринам природного права, прав людини і громадянина, суспільного договору, поділу влади, теорії демократії були вказані класичні форми. Вагомим був внесок європейських просвітників у розробку принципів лібералізму, захист таких універсальних цінностей, як свобода, честь і гідність людини, що оберігаються законами, в теорію правової держави.

Вчені Нового часу відродили уявлення про «політичне суспільство», «політичну свободу», природні права людини.

Тема 8. Політичні аспекти утворення Київської Русі-середньовічної Української держави (IX-XIII ст.).

1. Слов'янські протодержавні утворення на українських землях. Теорії походження Київської Русі.
2. Основні етапи розвитку державності.
3. Політичний устрій Київської Русі: міжнародні відносини; особливості політичної культури, система політичної влади та місцева влада.

Розвиток політико-правової ідеології Київської Русі (IX- XIII ст.) йшло одночасно з процесами освіти ранньофеодальної держави - Київської Русі. Політика розглядалася як мистецтво управління, яке багато в чому залежало від наявності чеснот як у князя, так і у його підданих. Подібне розуміння було обумовлено високим рівнем духовної культури, яка апелювала до совісності і праведності правителів, подяки і поваги підданих.

Помітно на розвиток політичних і правових вчень вплинуло прийняття християнства. Воно закріпило процес установи державних інститутів і створення законодавства в Київській Русі. Християнство стало досягненням і світового політичного і правового досвіду, і перш за все візантійської політико-правової ідеології, яка змінювалася. Особливий вплив візантійська культура справила на розвиток права.

Політична і правова думка була не тільки дзеркальним відображенням існуючої політичної та правової реальності, вона була її складовою частиною, більш того, формувала політичні відносини, інститути та правові норми. В рамках цієї думки формувалися цілі і сенс державної діяльності, політичні ідеали, ідеальні норми політичної поведінки. Державна діяльність поставала при цьому як служіння землі, а також засадам правди, справедливості і добра, втіленим в християнській релігії.

До початку XIII в. Київська Русь припинила своє існування. Однак політична та правова думка не зникла, вона продовжила своє життя в наступних епохах. Політичні та правові ідеї Київської Русі органічно трансформувалися в політико-правову ідеологію централізованої.

Для аналізу суспільно-політичних ідей у Київській державі важливе значення має те, що до наших днів дійшло чимало тогочасних писемних джерел: літописи, політико-релігійні трактати окремих осіб, релігійних діячів, збірки та зводи законів тощо. Серед них можна назвати «Повість минулих літ», «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Руську правду», «Остромирово Євангеліє», «Ізборник Святослава», «Слово о полку Ігоревім», «Повчання» Володимира Мономаха та ін.

Особливі заслуги у сфері духовного життя мав київський князь Ярослав (1045-1054), який піклувався про розвиток освіти, науки, філософії, писемності, містобудування, архітектури, образотворчого мистецтва.

За період князювання Ярослава при Софійському соборі в Києві склався вчений гурток книжників, багато було зроблено в книжковій справі, зокрема засновано першу державну книгозбірню. «Руська правда» князя

Ярослава Мудрого (1019-1054). Офіційну політико-правову ідеологію тих часів було закріплено в першій пам'ятці права - «Руській правді», де викладено норми, що регулювали ранньофеодальні відносини. «Руська правда» складалася з трьох частин: «Правди Ярослава», «Правди Ярославичів» (1073-1076) та широкої редакції «Руської правди» (початок XII ст.). Закони Ярослава високо цінували людське життя, честь. Головними цілями співжиття проголошувались особиста безпека і невід'ємність власності. «Руська правда» регулювала майнові відносини між людьми, стосунки між батьками й дітьми. Введені нею закони тривалий час регулювали суспільні відносини в Київській Русі.

Київський митрополит Іларіон (XI ст.) у праці-проповіді «Про закон і благодать» виступив проти рабства, за мир, злагоду між народами, вважаючи їх рівними між собою, за політичну самостійність Київської Русі.

Праця Володимира Мономаха «Повчання дітям» (1096) - настанови державному діячеві, князеві, який повинен бути відповідальним, справедливим, мудрим, здатним до протистояння ворогам, утримання в покорі бояр і удільних князів. Володимир Мономах прагнув прищепити дітям християнську мораль, людяність, схильність до науки, стриманість. Мономах всіляко підкреслював, що володар має бути взірцем досконалості. Він закликав князів до примирення, подолання міжусобиць заради єдності.

Важливе місце у розвитку державно-політичної думки у Київській Русі мало «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.), у якому розвинена ідея необхідності політичного об'єднання земель і припинення боротьби, про виникнення держави на ґрунті суспільного договору між князем і народом.

Галицьке та Волинське князівство існували окремо. Виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави сприяло: вдале географічне розташування (віддаленість від Києва послаблювала вплив центральної влади; родючі землі давали можливість розвиватися землеробству та скотарству; існування багатих родовищ солі, розгалужена система рік стимулювали внутрішню та зовнішню торгівлю як із Західною Європою, так

і з Візантією); необхідність спільної боротьби двох князівств проти агресії з боку Польщі та Угорщини; енергійна об'єднуюча політика князів Романа Мстиславича (1199- 1205 рр.) та Данила Романовича Галицького (1238-1264 рр.).

Державний розвиток Галицько-Волинського князівства відбувався в кілька етапів.

Утворення єдиного князівства (1199-1205 рр.). Створення об'єднаної Галицько-Волинської держави пов'язують з ім'ям князя Романа Мстиславича (1168-1199 рр.). Сміливий воїн, талановитий політик, жорсткий володар, князь здійснював активну зовнішню політику. Похід проти половців та Литви помітно підняв його авторитет та посилив вплив.

Тимчасовий розпад єдиної держави (1205-1238 рр.). Характерні риси цього періоду: свавілля бояр, які дійшли до порушення норм феодального права, безперервне втручання у внутрішні справи західних земель сусідніх держав.

Об'єднання та піднесення Галицько-Волинського князівства, боротьба з татаро-монгольським ярмом (1238-1264 рр.). Незадовго до зруйнування Києва Батиєм Данило укріпився там й доручив управління воєводі Дмитру, який і очолив оборону міста. Відчуваючи постійну загрозу, Данило Романович споруджує низку міст-замків - Данилів, Кременець, тощо.

У період монгольської навали Данило перебував в Угорщині та Польщі, де намагався схилити керівництво цих держав до анти монгольського союзу. Повернувшись до рідної землі, Данило змушений боротися не тільки з наслідками татаро-монгольської навали, а й з черговим свавіллям бояр, які запросили на престол чернігівського княжича Ростислава. Тільки у 1245 р., одержавши у битві під Ярославом перемогу над військами Ростислава, Данило відновлює єдність Галицько-Волинської держави. У цьому ж році князь змушений їхати до Золотої Орди, щоб отримати дозвіл на управління своїми землями. Формально визнавши залежність від хана, Данило намагався виграти час для вирішального удару золотоординцям.

Активно укріплювалися старі міста, зводилися нові фортеці, проводилися реорганізації війська: було сформовано піхоту, переозброєно кінноту.

У 1253 р., сподіваючись на підтримку Ватикану у створенні європейської антиординської коаліції, Данило Галицький погоджується на унію православної церкви з католицькою та власну коронацію (відбулася у Дорогочині). Однак, оголошений Папою хрестовий похід проти монголо-татар не був підтриманий європейськими державами й не відбувся. Як наслідок, Данило розірвав унію з Ватиканом й вступив у відкриту збройну боротьбу з Ордою. Внаслідок вдалих дій князя вдалося відвоювати землі вздовж Південного Бугу, Случі, Тетерева. Але з 1258 р. Орда розпочинає новий наступ на землі Данила Галицького. Не в змозі протистояти наступу військ, князь Данило погоджується на вимоги ординців й віддає наказ про знищення укріплень Володимира, Луцька, Львова, Данилова та інших міст.. Саме тут після хвороби й помирає князь Данило.

Політична стабільність і економічний підйом (1264-1323 рр.). Після смерті Данила Галицького князівство знову втрачає свою єдність. Воно було поділено між синами князя - Левом, Мстиславом. Найпоследовніше продовжував державницьку політику батька Лев (1264-1301 рр.). Хоча він і змушений був визнати свою залежність, все ж приєднав до князівства Закарпаття та Люблінську землю. У 1270 р. Лев I переніс столицю до Львова.

Єдність Галицько-Волинської держави відновилася у правління наступника Лева - князя Юрія I (1301-1315 рр.), який офіційно прийняв титул. У цей час стабілізувався економічний розвиток, зріс добробут. У 1303 р. встановлено окремої православної Галицької митрополії, що підпорядковувалася безпосередньо Константинопольському патріархові. Наступники Юрія, його сини - Андрій I і Лев II (1315-1323 рр.) - уклали військовий союз з Польщею і Тевтонським орденом проти Литви та Золотої Орди. Проте у битві з ханом Узбеком вони загинули, була перервана лінія династії Романовичів.

Останнім незалежним правителем Галицько-Волинського князівства став князь Болеслав. Князь не став маріонеткою бояр, а проводив самостійну внутрішню та зовнішню політику. Внаслідок боярської змови Юрія II - Болеслава було отруєно. Після цієї події зберегти єдність та незалежність держави не вдалося. Протягом короткого часу її землі опинилися під владою чужинців: Галичина - під Польщею, Волинь - під Литвою, Буковина - під Молдовою.

Історичне значення Галицько-Волинського князівства: після занепаду Києва стало новим центром політичного і економічного життя; сприяло подоланню однобічності візантійського впливу, розширило сферу дії західноєвропейської культури.

Тема 9. Становлення української державності (XVI –XVII ст.)

1. Напрямки розвитку державно-правової думки в Україні (XVI- -XVIII ст.).
2. Основні етапи розвитку гуманізму в Україні.
3. Місце Києво-Могилянської академії в розвитку вітчизняної політичної та правової думки.

Державність - устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу. Для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку. Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава».

Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових - своєрідним вінцем державності.

Держава - особлива форма організації співжиття численних спільнот людей, яка характеризується наявністю таких основних ознак, як:

- система спеціальних органів та установ, що в своїй сукупності утворюють державний управлінський механізм (державний апарат);

- право (тобто обов'язкові правила поведінки, встановлені й санкціоновані державою), за допомогою якого держава як політична влада закріплює певний порядок суспільних відносин, а також структуру й порядок діяльності державного апарату;
- визначена територія, кордонами якої обмежується влада певної держави.

Це організована політична спільнота під управлінням уряду; суб'єкт політики, ядро політичної системи.

Історики становлення Української держави поділяють на кілька періодів:

Перший - Київська Русь, Галицько-Волинська держава.

Другий Запорозька Січ та Українська козацька держава (Гетьманщина).

Третій - УНР за Центральною Радою, Українська держава за Павла Скоропадського, УНР за Директорією та ЗУНР.

Четвертий - сучасна Українська держава.

Витоки Української державності. Для українського народу становлення національної державності відбувалося досить складно й упродовж тривалого часу. Однак, незважаючи на всі труднощі, Українська державність укріпилася і має свою давню історію.

В історії України були періоди, коли Українська державність була перервана і її територія перебувала у складі іноземних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження.

Варто наголосити, що зародження ранньої Української державності почалося з VI ст. н. е., засновниками якої стали князі Кий, Щек та Хорив, котрі започаткували династію перших її правителів. Подальший розвиток «Руської землі» привів до утворення могутньої ранньої середньовічної Української держави - Київської Руси, основу якої становили етнічні українські землі.

З IX ст. по 30-ті роки XIII ст. Київська держава була однією з найбільших і наймогутніших держав Європи.

У XII -XIII ст. князівські міжусобиці, свавілля заможного боярства, татаро-монгольське нашествя послабили, а згодом призвели до повного розпаду могутньої колись Київської Русі.

У XIV ст. історичні події розвивалися для України несприятливо. На її землях настав період глибокого економічного, політичного і культурного занепаду. Володарем усієї території колишньої Київської Русі впродовж майже 80 років вважався монголо-татарський хан. Щоправда, у безпосереднє управління цими землями монголо-татари втручалися мало, обмежуючись, переважно, збиранням податків і поборів, функціями загального керівництва тощо.

Розпад стародавньої Київської держави призвів до посилення регіональних князівств, які, по суті, у XII - на початку XIII ст. стали незалежними державами. Однією з них, на західних землях Русі-України, стала Галицько-Волинська держава. У ній продовжували розвиватись традиції Українського державотворення. Проте в другій половині XIV ст. Галицько-Волинська держава припинила своє існування.

Приєднання українських земель до Речі Посполитої і встановлення на них польськими магнатами та шляхтою тяжкого соціального, національного, релігійного і мовно-культурного становища зумовили численні повстання і врешті-решт Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького.

За своєю суттю, характером, метою вона може бути прирівняна до великих революцій, які в XVII - XVIII ст. охопили всю Європу. Це була національно-визвольна, соціально-політична революція за право на свою державу, рушійною силою якої був увесь український народ, а керівництвом - козацька старшина й українська шляхта, оскільки національної буржуазії, яка в західноєвропейських революціях була їх організатором і керівником, в Україні ще не було, у будь-якому разі - достатньо численної і міцної.

Національно-визвольна війна 1648-1657 рр. привела спочатку до виникнення української державно-політичної автономії (у складі Речі Посполитої), а згодом - незалежної Української козацької держави. Це був другий етап в історичному процесі становлення Української державності - після Київської Русі та Галицько-Волинського королівства.

Підвалиною її відродження стала військово-адміністративна система, що склалася у Запорозькій Січі. Організуючою силою, стрижнем визвольної революції, творцем незалежності України було українське козацтво (переважно українські селяни, представники міського населення тощо).

Важливу складову Української державності тієї епохи: під час національно-визвольної боротьби зародилась ідеологія Української національної державності, яку сприйняли не лише козацька старшина і шляхта, а й широкі народні маси.

Українська козацька держава цієї доби - зі своїми центральними та місцевими органами влади, адміністрацією, судами і військом, зі своєю територією (яка, щоправда, не мала чітко визначених кордонів, бо вони іноді змінювалися залежно від зовнішньополітичної ситуації - але все ж територія була, бо без цього немає держави!) - за формою правління була, вважаємо, демократичною республікою з виборним гетьманом на чолі, унітарною, з демократичним політичним режимом.

Створена в результаті національно-визвольної війни проти Речі Посполитої Українська козацько - гетьманська держава проіснувала понад сто років - із середини XVII ст. до кінця XVIII ст.

В Україні існувала республіканська форма правління з виборним главою держави - гетьманом. У 1764 р. гетьманство було ліквідовано остаточно, 1775 р. - Запорозьку Січ. У 1783 р. ліквідовано попередній адміністративно-територіальний устрій України, її право, тоді ж - закріпачено селянство. Суспільство розкололося. Загравання з українською старшиною і шляхтою російської та польської влади зумовило їх відречення від ідей незалежності, оскільки за цю незалежність можна було втратити все -

маєтки, життя. Козацтво, позбавлене керівництва політичної еліти, поводитись пасивно, селянство і міщанство. Спроби гетьманів І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи відновити Українську державність зазнали поразки.

У другій половині XVI ст. на початку XVII ст. в Україні з'явилися ідеологічні елементи що були в епоху Відродження. В Україні стають актуальними ідеї, які орієнтували людину на формування національної самосвідомості, патріотизму, служіння суспільству тощо. Найбільш виразно ці ідеї проявилися в діяльності православних братств. Щоб успішно протистояти польсько-католицькому наступові, українські православні діячі вдалися до поглибленого вивчення і засвоєння культурних надбань як греко-візантійської культури, так і культури Київської Русі та не відкидали і римської античної спадщини. Були також використані методичні досягнення гуманістичної вищої школи.

Формується новий тип української освіти - «слов'яно-греко-латинської». Нові школи постають при православних братствах (зокрема, Львівському братстві, Луцькому братстві, Київському (Богоявленському) братстві та ін.) та в Острозі. Завершення цей процес отримав у Києво-Могилянському колегіумі (див. Києво-Могилянська академія), створеному на базі Київської братської школи. Виникають також протестантські, католицькі, унійні школи, які теж базувалися на системі гуманістичної освіти. Вони сприяли перебудові системи освіти в Україні, готували освітні кадри і для православних. В усіх різних конфесійних освітніх закладах система навчання базувалася на вивченні та засвоєнні елементів античної спадщини та методів, вироблених в західних європейських університетах в епохи середньовіччя і в. Насамперед, засвоювалися філологічні методи, вироблені ерудитами Ренесансу, зокрема метод «наслідування стародавніх».

Тема 10. Становлення та розвиток вчень про державу та право в Україні початку XX ст.).

Кінець XIX - початок XX ст. - період поглибленням політичної та соціально-економічної кризи. Послаблюється вплив ліберальних ідей, відбувається радикалізація політичної опозиції. В епіцентрі цих рухів опинилася Україна. Небачені своєю складністю політичні та геополітичні зміни, що виникли після 1917р., стимулювали розвиток державницької думки в українському суспільстві.

Іван Франко(1856-1916) - український філософ і письменник. Виникнення держави він пояснював з позицій матеріалізму, зауважуючи, що апарати примусу й управління у державі виникли з формуванням приватної власності. Філософ був прибічником ідеї про те, що політичні інститути, політика і право впливають з економічних відносин, які панують у суспільстві.

Політичні погляди Франка суттєво вплинули на його державно-правову концепцію. Проблеми права і політичного життя тогочасної Європи, зокрема України, вчений розглядав із позицій позитивізму і «соціального дарвінізму». «Соціальний дарвінізм» - це ідейно-політична течія, прихильники якої зводили закономірність розвитку людства до закономірностей біологічної еволюції, а визначальними факторами суспільного життя визнавали принципи природного відбору, боротьби за існування та виживання найпристосованіших. Франко вважав, що рушійною силою соціального прогресу є боротьба за існування. Філософ стверджував, що не класові суперечності є передумовою виникнення держави, а навпаки, - саме в суспільстві, організованому в державу, загострюються класові суперечності, які іноді набувають антагоністичного характеру. Новий устрій суспільства, на думку вченого, можливий у результаті народної революції, якою він вважав ненасильницькі методи реформування суспільства, які скеровують розвиток народу в інший бік.

Аналізуючи поняття права і закону, мислитель мріяв про такі закони, які відображали б справедливість у всіх сферах суспільного життя.

Богдан Кістяківський (1868-1920) - правознавець, соціолог, філософ та громадський діяч. Основні праці: «Права людини і громадянина» (1905 р.), «Як здійснити єдине народне представництво?» (1907 р.), «Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук та загальної теорії права» (1916 р.). Відстоював рівність громадян у правах та пріоритет прав особи, які є передумовою вічного правопорядку. Він зазначав, що головний і найістотніший зміст права становить свобода. Внутрішня свобода, більш безвідносна, духовна свобода можлива лише за наявності свободи зовнішньої, а остання є найліпшою школою для першої.

Державу філософ намагався розглядати через призму інтересів особистості. Держава мислилася як надкласова інституція, головним завданням якої є творення загального добра. Державу вчений розглядає переважно з двох позицій. Перша - абсолютистська монархія (деспотія), а друга - правова держава. Став першим ученим в українському правознавстві, котрий запровадив поняття правової держави, що була для нього вищою формою державного буття, яку виробило саме людство.

Головний принцип правової або конституційної держави полягає в тому, що державна влада в ній обмежена і діє у певних рамках, котрі не слід порушувати. Обмеженість влади створюється визнанням за особистістю її невід'ємних і непорушних прав.

Оцінюючи роль народного представництва у правовій державі, зазначав, що цьому підпорядкована найважливіша функція влади - законодавство. Через представницькі органи особа може впливати на процес і характер законодавчої праці. У виборах представницьких органів має брати участь увесь народ, а виборче право мусить бути загальним і рівним.

Надзвичайно актуальною й важливою є проблема перехідного суспільства, де можливо вдаватися до обмеження прав та свобод громадян. Кістяківський аргументовано доводить суспільно-політичну небезпечність таких дій.

Соціал-демократична концепція української державності. Значного розвитку в Україні на початку ХХ ст. набув соціалістичний напрям політико-правової думки. Багато вітчизняних мислителів мали власне уявлення про державу і право з огляду на «українське питання», проблему відродження української державності, критично сприймали марксистське вчення.

Михайло Грушевський_(1866-1934) - український історик, публіцист, політичний діяч. Автор «Історії України- Руси» в 11 томах, «Наша політика» (1911 р.), «Вільна Україна» (1917 р.) і ще близько двох тисяч наукових праць. Історія української державницької ідеї та державницького досвіду, за Грушевським, має тисячолітню історію і розпочинається з Київської Русі, правонаступником якої є український народ. Всесвітню історію вчений поділяє на три етапи: початок організації, племінний родовий устрій і класово-державна організація. Право існує не лише в класовій організації суспільства, а й у племінному родовому, де воно набуває форми звичаю. Відмінність між ними полягає в механізмі впровадження їх у життя. Основною рушійною силою прогресу суспільства є не стільки економічні зміни, скільки психологічні - схильність людей до солідарності приводить їх до утворення держави. Державу Грушевський визначає як «суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні і загальнолюдські солідарні інтереси в напрямі громадянства». Право він визнає як єдність норм, що виражають соціальну солідарність об'єднаних у націю людей. Історик розробив концепцію майбутнього основного закону УНР. У проекті Конституції закріплювалася орієнтація на широкий демократизм, поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову. Україна стала б класичною парламентською республікою з широким місцевим самоврядуванням. Але цьому не судилося статися.

Володимир Винниченко-(1880-1951) - український письменник, політичний діяч. Основні твори: «Відродження нації» (1920 р.), «Заповіт борцям за визволення» (1949 р.) та ін. Винниченко обстоював ідею суверенітету України через відродження її державності. Опорою

національного визволення, вважав Винниченко, як є народ, а тому необхідно йти назустріч соціально-економічним прагненням. Вчений заперечував насилля, вважаючи передчасним курс більшовиків на соціалістичну революцію та непридатною для селянської України їхню ідею щодо встановлення диктатури пролетаріату. Мислитель обстоював демократичні засади державного управління - розподіл влади на три гілки, ідею рівності всіх громадян перед законом.

Найбільш радикальний спосіб розв'язання «українського питання» запропонувало Братство тарасівців організація, що виникла в 1891 р. Концептуальним натхненником і одним з організаторів братства бу Микола Міхновський (1873-1924) - юрист, публіцист і політичний діяч. Міхновський відомий як автор програми революційної української партії - «Основний закон «Самостійної України» Спілки народу України», а також багатьох статей.

Виходячи з таких націоналістичних постулатів, політичний діяч висунув власний проект конституції, яка поділяла Україну на 9 спілок вільних і самоврядних громад (тобто 9 земель). Серед прав і свобод українців, гарантованих федерацією українських земель, автор виокремлює: право на громадянство; скасування станового поділу суспільства; рівноправність чоловіків і жінок; недоторканість особи і житла; свободу совісті, слова, відокремлення церкви від держави; визнання офіційною мовою держави української мови із правом на національну мову інших народів на ін.

Міхновський дотримувався класичного поділу влади на три гілки. Законодавчу здійснює двопалатний парламент (Рада представників і Сенат), який формується шляхом загальних, прямих, рівних, безпосередніх виборів у результаті таємного голосування. Загальне виборче право настає з 25-річного віку. Депутати і сенатори не мали права обіймати посади у виконавчих чи судових органах, їх особи були недоторканими. Виконавчу владу юрист передавав Президентові Всеукраїнської спілки, якого обирали на 6 років - на один строк. Він призначав і звільняв міністрів. Міністрами могли бути лише

українці. Судова влада належала всім суддям. Заборонялося створювати будь-які надзвичайні суди. Суд присяжних розглядав як усі кримінальні справи, так і справи, пов'язані з політичними процесами. Самоврядування на місцях, за проектом мислителя, здійснювали виборчі земські громадські ради за власними законами. Держава не мала постійної армії, а її силові структури склалися з міліції, яку утримувала кожна громада.

Консервативна державницька концепція черпала ідеї відродження у монархічному минулому України. Яскравим представником цього напрямку був український історик, політолог і політичний діяч В'ячеслав Липинський (1882-1931), який виклав свої погляди у працях: «Україна на переломі 1657-1659 рр.» (1920 р.), «Лист до братів-хліборобів» (1926 р.) та інші.

На відміну від свого сучасника М. Грушевського, Липинський вбачив українську політичну незалежність. Він вказував на три можливі варіанти державної розбудови в Україні. По-перше, це демократична республіка; по-друге, охлократична диктатура; по-третє, класократична монархія.

Аналізуючи демократичну республіку, Липинський вказує на її декларативність. Вибори до парламенту дослідник вважає політичною бутафорією, коли долю країни вирішує тільки кількість голосів виборців. Важливим моментом є і те, що демократичний устрій властивий переважним чином промисловим націям, а Україна залишається селянською, хліборобною країною. Охлократію Липинський розуміє як такий суспільно-політичний лад, коли різночинці за походженням, а фактично декласовані елементи безмежно володарюють над громадянами держави. Як приклад, учений наводив царську бюрократію, комуністичну і фашистську партії. Охлократія тримається на насильстві, а отже, в будь-якому випадку недовговічна.

Липинський вказує на основну причину невдалих спроб створення незалежної української держави у минулому - відсутність єдності.

Розстріляне відродження – літературно-мистецьке покоління 20-х –початку 30-х рр. в Україні, яке дало високохудожні твори у галузі літератури,

живопису, музики, театру і яке було знищене тоталітарним сталінським режимом.

Це відродження було пов'язано з тим, що українські митці навіть за умов замовчування й заборони створили тексти, гідні світового поціновування (М. Куліш, І. Франко, М. Коцюбинський), з довгоочікуваним набуттям Україною своєї державності, з датою українізації та різнобічних свобод, обіцяних революціями 1905–1917рр. Вийшовши в масі своїй з нижчих верств населення (службовці, різночинці, священики, робітники, селяни), нове покоління української еліти часто не мало можливості здобути систематичну освіту через війну, голод та необхідність заробляти насущний хліб. Але, працюючи «на грані», намагаючись використати будь-яку можливість ознайомитися із світовою культурою, розправити віками скуті крила творчості, вони охопили найсучасніші тенденції і творили дійсно актуальне мистецтво. Головними літературними об'єднаннями були «Ланка» (пізніше «МАРС»), «Плуг», неокласики «Молодняк» «Спілка письменників західної України», ЛОЧАФ (об'єднання армії та флоту). Найвпливовішим був «Гарт», який пізніше був перейменований на «ВАПЛІТЕ» («Вільну Академію Пролетарської Літератури»). Саме ВАПЛІТЕ в особі Миколи Хвильового розпочало славетну літературну дискусію 1925–1928 рр. і перемогло в ній, доводивши наявність і необхідність національної, специфічної української літератури.

Трагічна доля покоління 20-30-х років демонструє всю силу українського духу, його творчий потенціал, необхідність свого шляху й незалежності від впливу інших культур.

На межі XIX - початку XX ст. філософія права та юриспруденція досягла загальноєвропейського рівня розвитку. Українські правознавці розвивали й поглиблювали теоретичні розробки про державу та право, пропонуючи різноманітні напрями їх модерного розвитку

Початок ХХ ст. був відзначений плідними спробами діячів національного відродження України осмислити нові політичні й геополітичні реалії, що склались в Україні.

Тема 11. Державно-правові вчення в Україні, політичне становище, повоєнні роки. Боротьба за незалежність.

1. Політико-правове вчення у повоєнні роки.
2. Політико - правове вчення України (середина 1960-середина 1980-х років).
3. Боротьба за незалежність.

У 1945 та 1947 рр. відбулися перші повоєнні вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР. Влітку 1953 року розпочався процес десталінізації. В липні 1956 р. було опубліковано постанову ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків». Складовою частиною десталінізації була також реабілітація жертв сталінського терору, ліквідація поза конституційних органів, відновлення законності.

У 60-70-х роках політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких називали дисидентами й які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові. Дисидентство великою мірою виросло з десталінізації, з послаблення «паралічу страху». Дисидентський рух - це громадські, опозиційні рухи в СРСР та інших країнах "соціалістичного табору" 1960-1980-х років, учасники яких критикували комуністичну ідеологію та політику. Учасники руху, дисиденти (від лат. *dissidens* — «незгодний»), боролися за демократизацію суспільства, права людини, свободу слова, релігії та національну самобутність.

18 червня 1963 р. Верховною Радою УРСР було затверджено Цивільний кодекс УРСР. Політико - правове вчення України в період неототалітарного режиму (середина 1960-середина 1980-х років). Україна у складі СРСР продовжувала індустріалізацію. З середини 60-х років зароджується дисидентський рух, головним напрямком якого була боротьба за права людини, національне та регіональне визволення. Значний вплив на розвиток правової системи УРСР мала прийнята 20 квітня 1978 року Конституція УРСР, яка з певними доповненнями та поправками діяла до 28 червня 1996 року. Конституція складалася з преамбули, 10-ти розділів, які, в свою чергу, складалися зі 171 статті. Текст Конституції УРСР 1978 року майже повністю відповідав Конституції СРСР 1977 року. Основою правового регулювання цивільних відносин у зазначений період був Цивільний кодекс УРСР 1963 року. В галузі трудового права слід відмітити прийняття 15 липня 1970 р. Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю. 10 грудня 1971 р. було прийнято Кодекс законів про працю УРСР..

З середині 80-х років відбувалися радикальні перетворення. Зміни у внутрішній і зовнішній політиці почалися, коли в березні 1985 р. На квітневому (1985 р.). Квітень 1985 р. вважається початком перебудови в СРСР. Проголошено курс на здійснення двох взаємопов'язаних завдань: радикальної економічної реформи та демократизації суспільного життя, розширення гласності. Кінцевою метою проголошувалася побудова «гуманного, демократичного соціалізму».

Закон про вибори народних депутатів СРСР важко було назвати послідовно демократичним. Третина депутатів з 2250 обиралася, а фактично призначалася, підконтрольними партії громадськими організаціями, бо більше 100 місць було «заброньовано» для ЦК КПРС. Решта кандидатів у депутати розглядалася на окружних передвиборних зборах, які за допомогою спеціально дібраних учасників нерідко використовувалися владою для відсіювання небажаних претендентів. У березні-травні 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад. Офіційний проект закону

про вибори, надрукований у пресі, містив ті самі обмеження демократії, що й союзний. Однак під час всенародного обговорення проекту у вересні-жовтні 1989 р. ці антидемократичні положення викликали масове невдоволення. Під тиском громадськості деякі положення компартійного проекту вдалося відкинути. Кінцевий варіант Закону вже не передбачав виборів від громадських організацій, скасовувалося положення про З'їзд народних депутатів УРСР. Депутати Верховної Ради УРСР і місцевих Рад обиралися прямим, таємним голосуванням з альтернативних кандидатур. Демократичний блок домогся значного успіху: з 442 обраних депутатів Верховної Ради УРСР 111 користувалися його підтримкою. Блок отримав перемогу в п'яти областях України: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській та Київській. Проте більшість народних депутатів Верховної Ради становили працівники компартійного і державного апарату, директори заводів, голови колгоспів, військова верхівка, які залишалися твердими прихильниками компартійного курсу. Вибори до місцевих Рад засвідчили переконливу перемогу демократичного блоку у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Вибори 1990 р. не стали цілковитою перемогою демократії, але вони мали величезне значення для України. Уперше в історії Україна одержала демократично обраний парламент. 1990 року з'являються перші політичні партії: Українська республіканська партія, Партія демократичного відродження України, Конституційно-демократична партія, Демократична партія України, Українська селянська демократична партія, Соціал-демократична партія, Соціалістична партія. Згодом з'являються Українська християнська партія жінок, Українська націонал-ліберальна партія, Партія слов'янського відродження тощо. 16 липня 1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла акт конституційного значення - «Декларацію про державний суверенітет України». Логічним продовженням Декларації про державний суверенітет став закон «Про економічну самостійність Української РСР», прийнятий 3 серпня 1990 р.

24 серпня 1991 року на позачерговій сесії Верховна Рада прийняла історичний документ - Акт проголошення державної незалежності України.

1 грудня 1991 року на Всеукраїнському референдумі 90, 35 відсотка виборців підтвердили Акт проголошення незалежності України. На урочистому засіданні 5 грудня 1991 р. Верховна Рада України прийняла звернення «До парламентаріїв і народу світу», в якому наголошувалося, що договір 1922 р. про утворення СРСР Україна вважає стосовно себе недійсним і недіючим. Неподільною і недоторканною Україна оголосила власну територію, водночас не маючи територіальних претензій до будь-якої держави. Почалася нова доба української історії. Процес легітимації політичної і правової науки - кінець 1980-х - середина 1990-х рр.

За роки незалежності політико-правові знання в Україні пройшли шлях свого становлення, у рамках якого відбулося осмислення широкого комплексу суспільствознавчих проблем. В основному завершився процес визначення предмета та її інструментарію з урахуванням динаміки перехідних процесів, що розвиваються в українському суспільстві.

4. Питання до тем, що виносяться на самостійне опрацювання.

Тема. Політичні та правові вчення в Західній Європі у XV-XVII ст.

1. Державно-правові концепції XV-XVII ст. Загальна оцінка соціально-історичного значення політичних і правових ідей Відродження та Реформації.
2. Нова наука про політику і право. Ніколо Макіавеллі.
3. Обґрунтування абсолютизму.
4. Політичні та правові ідеї Реформації. Мартін Лютер.
5. Жан Кальвін. Жан Боден та його вчення про державу. Держава та право у вченні раннього Просвітництва.
6. Політичні та правові вчення XVII ст. Політичні та правові вчення Англії XVII ст. - вчення Джона Локка та Томаса Гоббса.

Тема. Правові вчення XX століття.

1. Політичні та правові ідеї XX ст.
2. Прагматичний позитивізм.
3. Політико-правові ідеї солідаризму й інституціоналізму.
4. Психологічна теорія права і теорії державно-правового розвитку.
5. Теорії природного права.
6. Теорія еліт.

5. Контрольні запитання

1. Предмет, завдання і значення курсу «Основи політико - правових знань».
2. Предмет історії політичних та правових знань.
3. Методи вивчення історії політичних та правових знань.
4. Джерела і особливості давньо східної політико-правової думки.
5. Політико - правові ідеї в Стародавній Індії.
6. Держава і право в поглядах давньо китайських мислителів.
7. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.
8. Вчення в умовах кризи давньогрецької державності.
9. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.
10. Політичні та правові вчення Античного Риму.
11. Вчення Цицерона про державу і право.
12. Політико-правові вчення Середньовіччя.
13. Вчення Томи Аквінського про державу і право.
14. Політико-правове вчення М. Падуанського.
15. Політичні і правові вчення епохи Відродження.
16. Політико-правові ідеї Реформації.
17. Основні напрямки англійської політико-правової думки.
18. Політичні і правові вчення німецького і італійського Просвітництва.
19. Вчення про право і державу в Німеччині (XVIII - XIX ст.)
20. Західноєвропейські політичні і правові вчення.
21. Становлення вітчизняної політико-правової думки.
22. «Слово про Закон і Благодать» Іларіона.
23. Політико-правові вчення в Україні: етапи становлення та основні напрями наукових досліджень.
24. «Повчання» В. Мономаха.
25. Політико-правові проблеми в літописах Київської Русі.
26. Політико-правова думка польського періоду в Україні.
27. Політико-правові вчення мислителів в Україні ХУІ-ХУІІІ ст.

28. Українська політична думка в козацько - гетьманську добу.
29. Українська політична думка Нової доби.
30. Конституція Пилипа Орлика.
31. Ідея державності і права в Україні ХУІ-ХУІІ ст.
32. Українські просвітники про право і державу.
33. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства.
34. Європейські концепції права і держави другої половини ХІХ ст.
35. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.
36. Політична система суспільства.
37. Політико-правова думка в Україні ХХ-ХХІ ст.
38. Держава в політичній системі суспільства.
39. Громадянське суспільство і правова держава.
40. Ідейно-політичні течії сучасності.
41. Вчення про право і державу в Україні ХУІІ- ХУІІІ.
42. Марксистське вчення про державу і право.
43. Аристократична концепція держави і права Ф. Ніцше.
44. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.
45. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст.-початку ХХ ст.
46. Політико-правові вчення в Україні у другій половині ХІХ ст. -початку
47. Політико-правові концепції в Україні перших десятиліть ХХ ст.
48. Політичні концепції українських мислителів ХХ ХХІ ст.
49. Політико-правові концепції в Україні ХХІ ст.
50. Національно-демократична модель української державності.

6. Рекомендована література

- 1.Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 5–10.
- 2.Донченко О. І. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 15–19.
- 3.Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. -Х.: Право, 2009. 256 с.
- 4.Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. - К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
- 5.Кравчук С.Й. основи теорії держави і права: навч.посібник / Кравчук С.Й. - К.:Видавничий дім «КОНДОР», 2018. 192с.
- 6.Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
- 7.Любохинець Л.С. Історія політичних та економічних вчень: навч. Посіб./ Л.С. Любохинець, В.М. Шавкун, Л.М. Бабич- К.: «Центр учбової літератури», 2013. 294с.
- 8.Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Політологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2021. 228с.
- 9.Основи громадянського суспільства та політичних знань [Текст] : навч. посіб. / [Байрак С. О. та ін. ; за заг. ред. В. І. Бортнікова] ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т". - 2-ге вид., випр. та допов. - Суми : Університетська книга, 2023. 644 с.
- 10.Політична історія України ХХ століття: Підручник для студ.вищ.навч.закл./А.І. Кудряченко, Г.І. Калінічева, А.А. Костира.- К.: МАУП, 2006. 696 с.
11. Яремчук В. Д. Історія політичних і правових вчень: схеми, дефініції, джерела та персоналії : навч. посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 380 с.

12. Шаповал, В. М. Конституційне право зарубіжних країн : Затверджено МОНУ як підручник / В. М. Шаповал. - К : ЮрінкомІнтер, 2006. - 496 с.
13. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. - К.: Юрінком Інтер, 2007. 360 с.
14. Яремчук В. Д. Історія політичних і правових вчень: схеми, дефініції, джерела та персоналії : навч. посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 380 с.

Для нотаток

Навчально-методичне видання

Ільтьо Г.Ф.

Основи політико-правових знань
Конспект лекцій для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Редакційно-видавничий відділ МДУ

89600, м. Мукачево,

вул. Ужгородська, 26

Тираж 10 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
Виготовлювачів розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №6984 від 20.11.2019р.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>